

Hans Ellegren, *Hvad nytt och nyttigt: Tillkomsten av landets första lärda sällskap: Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala & En akademi finner sin väg* (Uppsala: Kungl. Vetenskaps-Societeten, 2019 & 2020). 306 + 337 s.

*Per Pippin Aspaas, UiT Norges arktiske universitet*

På 1700-tallet var det to kongelige vitenskapelige foreninger i sving i Sverige. Den første ble dannet i Uppsala, hvor den sprang ut av kirken (erkebiskopens sønn) og professorsjiktet ved universitetet. Publiseringsspråket var latin. Den andre foreningen, Kungl. Vetenskapsakademien, var et barn av hovedstadens allianse mellom hoffkultur, opplysning og merkantilisme. Publiseringsspråket var svensk.

Vetenskapsocieteten kom først; høsten 1710 ble de første møtene avholdt. Grunnleggeren Erik Benzelius d.y. var teolog og filolog, bereist og begeistret. Selv om han etter hvert forlot Uppsala for å gjøre karriere innen kirken, brevvekslet han med societeten og engasjerte seg i dens virksomhet helt til sin død. Societeten var tverrfaglig. Den aspirerte tidlig til å få innflytelse på nasjonalt plan, og forsøkte å utnytte utilitaristiske tankestrømmer til å få økonomisk og politisk støtte til sine aktiviteter. Gjennomslagskraften var imidlertid variabel.

Societeten var liten, men sprenglærd. Blant støttespillerne i oppstartfasen finner vi oppfinneren Christopher Polhem og den uforlignelige Emanuel Swedenborg. Aktiviteten synes å ha dødd ut nokså raskt, før den fikk en ny start i 1719. Snart kom også epitetet *Regia*, kongelig, til i det offisielle navnet. På 1700-tallet var det vanlig at den som fylte rollen som sekretær, var den reelle lederen for slike lærde selskap. De første årene ble funksjonen ivaretatt av den nevnte Benzelius, understøttet av matematikeren Erik Burman. De to ble senere avløst i tur og orden av astronomen Anders Celsius, humanioraforskeren Johan Ihre, naturforskeren Carl Linnæus (Linné), orientalistene Carl Aurivillius og astronomen Eric Prosperin. Det var et selskap av naturvitere og humanister, side om side. Men deltakerne

<https://doi.org/10.7557/4.6602>

*Copyright:* © 2022 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

på møtene var få, ofte mindre enn ti stykker, skal en dømme ut fra de bevarte protokollene.

Et gjennomgangstema i Hans Ellegrens leseverdige tobindsverk er økonomien. Societetet strevde med å skaffe og forvalte midler, men klarte tross alt å sponse den unge Linnés epokegjørende Lappländska resa. Trykking og distribusjon av societetets *Acta* var heller ikke trivielt, og det ble flere lange opphold i publikasjonsrekken. Kontinuitet var en evig utfordring for sekretærer som hadde societetens ve og vel som bare én av mange parallelle sysler. Dersom man hadde fått innvilget monopol på utgivelsen av almanakker, ville pengene ha strømmet inn. Imidlertid slet man med å få støttespillere i hovedstadspolitikken til å prioritere det vesle selskapet i universitetsbyen. Ikke en gang portofrihet var det enkelt å få innvilget, selv om slike støtteordninger var etablert i andre land på denne tiden, blant annet i Danmark.

Societetets vakkende økonomi ble plutselig snudd, som ved et trylleslag, mot slutten av 1700-tallet. Da fikk man en betydelig donasjon fra to styrtrike mesener som selv var naturforskere og samlere av mineraler og fossiler, nemlig Johan Abraham Gyllenhaal og Fredric Ziervogel. Med donasjonen fikk societetet også et hjem, en bygning i det sentrale Uppsala som foreningen fremdeles eier og benytter.

Da societetet hadde eksistert i tre tiår, trådte en ung adelsmann, Anders Johan von Höpken inn på scenen i Stockholm. Han trakk i trådene og fikk innstiftet et kongelig akademi i hovedstaden, hvor det ikke fantes noe universitet på denne tiden. Her ble Celsius-eleven Pehr Wargentin tidlig utnevnt til «ständig sekreterare». Ikke bare var han en astronom av verdensformat; han skulle også vise seg å være et arbeidsjern og et organisasjonsmenneske som visste å trekke i de rette trådene. Vetenskapsakademien fikk både almanakkmonopol og annen støtte. Dermed hadde de økonomi til å oppføre og drifte et topp moderne observatorium, utgi *Handlingar* med en rekke artikler fire ganger om året, arrangere større møter – kort sagt: fungere som en «hub» for vitebegjærlige med sans for opplysning og oppdagelser.

Det er verd å nevne, som forfatteren også gjør, at flere av de toneangivende medlemmene av societetet i Uppsala samtidig var medlemmer av akademiet i Stockholm, og vice versa. Linné skrev en rekke bidrag både til *Acta* og til *Handlingar*. Wargentin gjorde det samme. Det var et lite, men tett sammenvevd miljø i opplysningstidens Sverige.

Vetenskapsakademien historie ble i 1967 dokumentert i et femten hundre siders bokverk av vitenskapshistorikeren Sten Lindroth. En kan trygt betegne det som et av Lindroths viktigste arbeider. Hans Ellegren er selv sekretær i Vetenskaps-societetet. Hans historieverk er like kildenært og heldekkende som Lindroths.

*Hvad nytt og nyttigt* og *En akademi finner sin väg* er to vakre og pent produserte bind, med velvalgte illustrasjoner og så å si uten trykkfeil. Forfatteren er ikke selv latinfilolog, men har fått kyndig hjelp der det trengtes. Han har en sympatisk skrivestil som lar oss komme tett på både kjente og mindre kjente opplysningsaktører i 1700-tallets Sverige. Personregisteret dekker kun bind II og kunne med fordel hatt selskap av et tilsvarende register for bind I. Det hender også at man skulle ønske at blikket ble hevet og aktivitetene ved Vetenskaps societeten ble satt i en større transnasjonal sammenheng, særlig med henblikk på tilsvarende foreningsdannelser i Tyskland, Russland og Danmark-Norge. Men det viktigste er tross alt dokumentasjonen. Et tomrom i faglitteraturen om den skandinaviske opplysningstiden er fylt.